

Slachtoffer van arbeidsuitbuiting?

Een kwalitatieve studie naar ideaaltypische trajecten die leiden tot zelfidentificatie als slachtoffer van mensenhandel*

Niki Tielbaard, Masja van Meeteren & Xenia Commandeur

Hoewel arbeidsuitbuiting strafbaar is als mensenhandel komen veel gevallen niet aan het licht. Dit heeft waarschijnlijk te maken met de lage zelfidentificatie onder slachtoffers. Ondanks onderzoek naar welke factoren zelfidentificatie belemmeren, is nog onduidelijk hoe sommige slachtoffers wél tot zelfidentificatie komen. In dit kwalitatieve onderzoek worden aan de hand van interviews en focusgroepen met slachtoffers en professionals twee ideaaltypische trajecten naar zelfidentificatie blootgelegd. In het eerste traject komt zelfidentificatie gradueel tot stand onder invloed van informatievergarings- en verslechterende omstandigheden en in het tweede traject door een plotselinge ingrijpende gebeurtenis.

Introductie

Mensenhandel wordt als een belangrijke vorm van georganiseerde criminaliteit gezien (Tripp & McMahon-Howard, 2015). Volgens velen is het na wapen- en drugshandel zelfs de meest omvangrijke vorm van georganiseerde criminaliteit (Weitzer, 2014). De definitie van mensenhandel is afgeleid van het VN-Verdrag tegen transnationale georganiseerde misdaad en het daarbij behorende Palermo Protocol (Smit, 2011). Volgens dit protocol moet sprake zijn van een georganiseerd verband om het delict als mensenhandel te classificeren (Lestrade & Ten Kate, 2009), hoewel de praktijk laat zien dat daders niet altijd betrokken zijn bij georganiseerde criminaliteit (Tripp & McMahon-Howard, 2015). Volgens de Nationaal Rapporteur Mensenhandel (BNRM) (2013) zijn de georganiseerde groepen die bij mensenhandel betrokken zijn, zeer flexibel en passen zij zich snel aan aan veranderende wetgeving en opsporingstactieken van politie en justitie. Europol (2013) benoemt in de Serious Organised Crime Threat Assessment (SOCTA)¹ mensenhandel als een van de dreigingen die met prioriteit moet worden aangepakt.

Dat mensenhandel een belangrijke beleidsprioriteit is, komt enerzijds doordat mensenhandel wordt gezien als een belangrijke bron van inkomsten van de georganiseerde misdaad en anderzijds door de enorme gevolgen die slachtofferschap van dit delict met zich meebrengt. Anders dan bij andere vormen van georgani-

* Dit project is gefinancierd met steun van de Europese Commissie. Deze publicatie geeft slechts de mening van de auteurs weer en de Europese Commissie is niet aansprakelijk voor het gebruik dat eventueel van de in deze publicatie opgenomen informatie wordt gemaakt.

1 Dit blijkt uit de meest recente dreigingsevaluatie van de ernstige en georganiseerde misdaad van Europol van maart 2013.

seerde criminaliteit richt het geweld dat wordt gebruikt zich nagenoeg uitsluitend op de slachtoffers (Shelley, 2010). Zo rapporteren veel slachtoffers na de uitbuiting zware fysieke en psychologische problemen, zoals posttraumatische stressstoornis of fysieke gezondheidsproblemen als gevolg van geweld, langdurig slechte woon- en werkomstandigheden en onvoldoende voeding en medische zorg (Turner-Moss e.a., 2014).

Sinds 2005 is in Nederland ook arbeidsuitbuiting strafbaar als mensenhandel (Cleiren e.a., 2015). Anders dan bij uitbuiting in de seksindustrie vallen onder arbeidsuitbuiting alle vormen van gedwongen arbeid of dienstverlening die geen seksuele component hebben (Nationaal Rapporteur Mensenhandel, 2013). Sinds de strafbaarstelling is de aandacht voor de aanpak van arbeidsuitbuiting verder gegroeid en hebben verschillende partijen geïnvesteerd in het herkennen van slachtoffers (Commandeur, 2016). Slachtoffers worden over het algemeen nu beter gesignaleerd dan voorheen. Van der Leun en Van Schijndel (2012) zien echter ook dat veel slachtoffers nog niet worden herkend. Het werkelijke aantal slachtoffers is waarschijnlijk nog steeds hoger dan het geregistreerde aantal slachtoffers (Zhang, 2012; Goodey, 2008).

Dat de signalering van slachtoffers nog niet optimaal is, komt vermoedelijk deels doordat zowel onder het brede publiek als bij professionals de gedachte bestaat dat arbeidsuitbuiting minder ernstig is dan uitbuiting in de seksindustrie² (Fair-Work, 2012). Het spaarzame empirisch onderzoek naar arbeidsuitbuiting laat echter zien dat de door slachtoffers ervaren misstanden ook zeer ernstig kunnen zijn (Cleiren e.a., 2015). Sommigen worden misleid over de arbeidsomstandigheden, zitten opgesloten op hun werkplek en ervaren fysiek geweld (Weitzer, 2014). Bovendien kunnen zij psychische en fysieke klachten ervaren die vergelijkbaar zijn met die van slachtoffers in de seksindustrie (Turner-Moss e.a., 2014). Het beeld dat slachtofferschap van arbeidsuitbuiting niet zo erg is, wordt versterkt doordat slachtoffers van arbeidsuitbuiting zichzelf niet altijd als zodanig beschouwen: hun zelfidentificatie is laag. Studies hebben tal van belemmeringen naar boven gebracht om tot zelfidentificatie te komen. Zo wordt vaak gewezen op hun achtergrond als immigrant. De omstandigheden waaronder slachtoffers werken, beschouwen zij in vergelijking met hun herkomstland niet als minder en soms zelfs als een verbetering (Martens & Van den Brink, 2013; Willemsen, 2010). Hierdoor zijn zij minder snel geneigd om zichzelf als slachtoffer van arbeidsuitbuiting te zien.

Terwijl de zelfidentificatie onder slachtoffers van arbeidsuitbuiting laag is en duidelijk is welke belemmeringen hierbij een rol spelen, is nog onduidelijk hoe sommige slachtoffers van arbeidsuitbuiting – gegeven deze belemmeringen – wél tot zelfidentificatie zijn gekomen. Deze vraag wordt in dit artikel onderzocht.

- 2 Hoewel uitbuiting binnen de seksindustrie ook gezien kan worden als arbeidsuitbuiting, wordt dit door criminologen doorgaans apart bestudeerd en zijn dit ook beleidsmatig gezien veelal aparte dossiers.

Niki Tielbaard, Masja van Meeteren & Xenia Commandeur

Zelfidentificatie onder slachtoffers van arbeidsuitbuiting

Arbeidsuitbuiting is als mensenhandel strafbaar gesteld in artikel 273f van het Wetboek van Strafrecht (Sr). Deze wetgeving volgt in belangrijke mate de bewoordingen van het Palermo Protocol en het EU-Kaderbesluit inzake mensenhandel (Korvinus e.a., 2006). Bij arbeidsuitbuiting gaat het om uitbuiting binnen het domein van werk en inkomen buiten de seksindustrie. Juridisch gezien is het echter lastig om te bepalen wanneer precies sprake is van arbeidsuitbuiting, omdat duidelijke richtlijnen die aangeven wanneer slecht werkgeverschap ophoudt en mensenhandel begint, ontbreken (De Jonge van Ellemeet, 2007).

Een lage mate van zelfidentificatie bemoeilijkt opsporing en vervolging. Martens en Van den Brink (2013) wijzen op de lage aangiftebereidheid van slachtoffers, die onder andere wordt veroorzaakt doordat zij zich soms niet als zodanig zien. Juridisch gezien heeft het echter geen enkele betekenis of een slachtoffer zichzelf ook als zodanig identificeert. De Hoge Raad bepaalde in het standaardarrest uit 2009³ dat Nederlandse maatstaven bepalend zijn (Rijken e.a., 2013), ongeacht hoe betrokkenen deze maatstaven ervaren.

Uit de bredere victimologische literatuur weten we dat het ook bij andere delicten kan voorkomen dat slachtoffers zichzelf niet als slachtoffer identificeren, bijvoorbeeld omdat zij slachtofferschap te nauw definiëren of vanwege psychologische mechanismen zoals ontkenning of repressie (Best, 1999). Deze factoren spelen bij arbeidsuitbuiting vermoedelijk ook een rol. Bovendien wordt er in de literatuur over arbeidsuitbuiting een aantal aanvullende verklaringen genoemd voor de lage zelfidentificatie bij slachtoffers van arbeidsuitbuiting.

Ten eerste beschrijven Staring (2012) en later Hiah en Staring (2013) in hun onderzoek onder jonge ongedocumenteerde migranten, respectievelijk de Chinese horeca dat mensen die men in Nederland zou kunnen aanmerken als slachtoffer van arbeidsuitbuiting, dat zelf niet zo ervaren. Als ze zich al slachtoffer voelen, is dat meestal omdat zij van de overheid geen werkvergunning kregen. Slechts onder uitzonderlijke omstandigheden, waarbij de informele normen van rechtvaardigheid buitensporig worden overschreden, voelen zij zich serieus benadeeld. Ook andere onderzoekers geven aan dat arbeidsuitbuiting vaak plaatsvindt binnen een 'morele economie', waarin de uitbuiting moreel wordt gerechtvaardigd door opvattingen over etniciteit, hiërarchische, religieuze of politieke verschillen, of op basis van gepercipieerde kwetsbaarheden (Datta & Bales, 2013). Ook volgens FairWork (2012) vormen culturele factoren waarschijnlijk een belangrijke belemmering om tot zelfidentificatie te komen. Sommige slachtoffers van arbeidsuitbuiting zijn bijvoorbeeld opgevoed met het idee: over werk klaag je niet. Werken is je plicht als mannelijke kostwinner en als je een baan hebt, is het van belang die te behouden. Werkomstandigheden zijn een gegeven, hoe ellendig ze ook zijn. Postma en Van Wijk (2012) schrijven bovendien dat in sommige culturen zowel de werkgever als de werknemer een hiërarchische verhouding accepteert die veel sterker is dan in Nederland gebruikelijk is.

3 HR 27 oktober 2009, ECLI:NL:HR:2009:BI7097 en ECLI:NL:HR:2009:BI7099, NJ 2010/598 (Chinese horeca).

Een tweede verklaring is dat zij dikwijls geen kennis van hun rechten hebben en daardoor moeilijk kunnen beoordelen of zij slachtoffer zijn van uitbuiting (Nationaal Rapporteur Mensenhandel, 2009). Hierdoor hebben werknemers in sommige gevallen pas door dat zij slachtoffer zijn van uitbuiting, nadat ze worden geïnformeerd over hun arbeidsrechten (Postma & Van Wijk, 2012).

Ten derde kan een migratieachtergrond op een andere wijze een belemmering zijn om tot zelfidentificatie te komen. Mensen kunnen tijdelijk uitbuiting accepteren, om daarna met hun verdiensten iets op te bouwen in hun herkomstland (Cleiren e.a., 2015; Van Meeteren, 2014).

Opvallend is dat de literatuur aanneemt dat de mate van zelfidentificatie van slachtoffers van arbeidsuitbuiting over het gehele spectrum laag is, zelfs voor mensen die extreme vormen van geweld, bedrog en dwang hebben ervaren (Petrunov, 2014). Slechts enkele wetenschappers betwisten deze aanname (Turner-Moss e.a., 2014). Dat zelfidentificatie laag is, heeft te maken met de beschreven belemmeringen om tot zelfidentificatie te komen. Dit artikel onderzoekt via welke ideaaltypische trajecten slachtoffers wél tot zelfidentificatie komen.

Data en methoden

Er is gekozen voor een kwalitatief onderzoeksdesign omdat de onderzoekers geïnteresseerd zijn in de onderliggende redenen van slachtoffers om tot zelfidentificatie te komen. Om dit te kunnen onderzoeken, zijn kwalitatieve onderzoeksmethoden het meest geschikt. Als methodologische basis is de gefundeerde-theoriebenadering gebruikt. Ons doel is immers om theorie te ontwikkelen vanuit de kwalitatieve dataverzameling. Hierbij gaat het om het ontwikkelen van een theorie waarmee het onderzochte fenomeen grotendeels kan worden begrepen, in de vorm van ideaaltypen (Glaser & Strauss, [1967] 2006).

Dat het doel is een theorie te ontwikkelen betekent niet dat we voorafgaand aan de dataverzameling niet zijn geïnformeerd door bestaande theorievorming. Theorieën over zelfidentificatie, slachtofferschap en over belemmeringen die een rol spelen bij zelfidentificatie als slachtoffer van mensenhandel speelden in het onderzoek een rol als 'attenderende begrippen' (*sensitizing concepts*) die de dataverzameling en -analyse deels stuurden (Blumer, 1954; Decorte, 2009, 444). Deze attenderende begrippen boden geen vastomlijnde definities of theorieën die in het onderzoek werden toegepast of getoetst, maar zij suggereerden mogelijke richtingen. Ze stuurden de onderzoekers richting mogelijk relevante invalshoeken en boden manieren om naar de data te kijken, zonder dat zij deze invalshoeken daadwerkelijk voorschreven. Het doel is niet om deze begrippen zelf te verbeteren of aan te passen, maar conform de gefundeerde-theoriebenadering vormden attenderende begrippen een hulpmiddel bij de dataverzameling en -analyse ten behoeve van het ontwikkelen van nieuwe theorie (Bowen, 2006).

De dataverzameling heeft plaatsgevonden in de context van een onderzoek naar proactieve signalering en ondersteuning van slachtoffers van arbeidsuitbuiting

Niki Tielbaard, Masja van Meeteren & Xenia Commandeur

(Commandeur, 2016; FairWork⁴ in PROACT⁵). De dataverzameling vond plaats tussen november 2014 en april 2015. In totaal participeerden zeventien verschillende slachtoffers van arbeidsuitbuiting in dit onderzoek (tabel 1). Alle respondenten hebben een fictieve naam gekregen, zodat hun privacy gewaarborgd blijft. De leeftijd van de participanten lag tussen de 25 en 61 jaar. Onder hen bevonden zich elf mannen en zeven vrouwen. De deelnemers kwamen uit diverse delen van de wereld (Afrika, Azië, Latijns-Amerika en Europa inclusief Nederland). De sectoren waarin de slachtoffers werkten, waren eveneens divers (tabel 1). De informatie over de participanten is door middel van een *mixed methods*-dataverzameling, dus uit verschillende bronnen, verkregen.

Slachtofferinterviews

In totaal werden negen diepte-interviews afgenomen met slachtoffers van arbeidsuitbuiting. De interviews werden opgenomen en de interviewer maakte aantekeningen. Ze duurden gemiddeld één uur en werden gehouden met cliënten van organisaties gespecialiseerd in het bieden van ondersteuning aan slachtoffers van mensenhandel. Het betreft een sample van slachtoffers die benaderbaar en emotioneel in staat waren om het interview te doen. De selectie van geïnterviewden werd gedaan door hulpverleners. Zij kregen informatie over het onderzoeksonderwerp, een ruwe schets van de vragenlijst en maakten de eerste selectie van mogelijke cliënten die in staat waren om deel te nemen aan het onderzoek. Voorafgaand aan het interview kregen de participanten meer uitleg over het onderzoek en ondertekenden zij een ‘informed consent’-formulier. Twee interviews werden uitgevoerd met ondersteuning van een telefonische tolk. Alle geïnterviewden kregen de mogelijkheid om tijdens het interview ondersteuning van een vertrouwd persoon te vragen om beter te kunnen omgaan met eventuele emotionele belasting.

Dossieranalyse

Negen dossiers van cliënten van FairWork werden geanalyseerd in 2015. Er was één slachtoffer van wie zowel het dossier als het interview werd geanalyseerd, de overige dossiers waren van andere cliënten. Hiertoe werd een selectie gemaakt van dossiers waarbij ‘signalen van mensenhandel’ zijn gevonden. Een dossier kan

- 4 Stichting FairWork wil moderne slavernij in Nederland voorkomen en bestrijden, de slachtoffers zichtbaar maken en ondersteunen. FairWork fungeert als een ontwikkelcentrum voor campagnes, trainingen en kennis op het gebied van signalering en begeleiding van slachtoffers van arbeidsuitbuiting. Uitgangspunt voor FairWork is dat we niet alles zelf doen, maar dat we anderen stimuleren om hun verantwoordelijkheid te nemen.
- 5 In het project PROACT werkt FairWork samen met FLEX (Verenigd Koninkrijk) en ADPARE (Roemenië) aan het verbeteren van de aanpak van arbeidsuitbuiting in de EU. Het project betreft slachtoffers en relevante professionals in de ontwikkeling van slachtoffergerichte EU-brede strategieën voor proactieve signalering en ondersteuning van slachtoffers. Het project wil daarnaast netwerken binnen en tussen landen verdiepen, ten behoeve van versterkte samenwerking, uitwisseling van *best practices* en *accountability*. Onderdeel van dit project is een onderzoek naar proactieve signalering en ondersteuning van slachtoffers van arbeidsuitbuiting in Nederland. Voorliggend artikel is gebaseerd op data uit dit onderzoek. PROACT is medegefinancierd door het programma voor criminaliteitspreventie en -bestrijding van de EU.

op twee manieren het label 'signalen van mensenhandel' krijgen. Enerzijds wanneer aan de hand van een indicatorenlijst een bepaalde score werd berekend. Deze indicatorenlijst is gebaseerd op indicatoren van arbeidsuitbuiting zoals vastgesteld door de Nationaal Rapporteur Mensenhandel. Anderzijds kan een dossier het label krijgen op basis van een inschatting door de cliëntenbegeleider. Een dossier bevat het cliëntformulier dat is ingevuld tijdens het intakegesprek, een logboek van alle communicatie die heeft plaatsgevonden en eventuele verdere informatie, zoals foto's van de werkplek, kopieën van contracten en loonstrookjes.

Focusgroep met slachtoffers

Ook werd een focusgroep met acht slachtoffers van mensenhandel geanalyseerd. De cases van twee slachtoffers zijn uitgesloten voor dit onderzoek, omdat er te weinig informatie beschikbaar was over hoe zij tot zelfidentificatie zijn gekomen. De andere zes deelnemers aan de focusgroep waren eerder individueel geïnterviewd (tabel 1). In de focusgroep werd dieper ingegaan op zaken die in het onderzoek naar boven kwamen. De focusgroep vond simultaan in het Nederlands en Engels plaats.

Focusgroep en interviews met professionals

Naast slachtofferinformatie is informatie ingewonnen via twee focusgroepen en twee diepte-interviews met professionals uit het werkveld. Deelnemers aan de focusgroepen waren zeven professionals op het gebied van signalering en elf op het gebied van ondersteuning. Deze mensen waren werkzaam bij organisaties die zich bezighouden met het herkennen en/of opsporen van slachtoffers van arbeidsuitbuiting respectievelijk met de hulpverlening aan deze slachtoffers. De geconstrueerde typologie is gegrond in de slachtofferdata, ondersteund door data van professionals.

Voor de data-analyse werd geen gebruik gemaakt van kwalitatieve software omdat de hoeveelheid verzamelde data ook zonder software goed te hanteren bleek. Er werd gebruik gemaakt van een door de literatuur geïnspireerd en tijdens de analyse licht aangepast codeerschema.

Resultaten: twee trajecten naar zelfidentificatie

Om zichzelf als slachtoffer te kunnen identificeren, heeft een slachtoffer een beeld nodig van wat een slachtoffer is, een definitie van slachtofferschap. Het onderzoek ging in op het beeld dat respondenten van zichzelf en van slachtoffers hadden en op verklaringen van professionals over verschillen in beeldvorming. Alle respondenten identificeerden zich in abstracto als slachtoffer van arbeidsuitbuiting; dit was immers een selectiecriteria. Hoewel de meeste respondenten geen moeite hadden met het label slachtoffer, gaven enkele respondenten aan zich ongemakkelijk te voelen bij het woord 'slachtoffer'. Zo gaf Sierra aan dat ze het woord slachtoffer 'haat': 'Ik wil niet zo genoemd worden omdat een slachtoffer machteloos is. (...) Ik wil me niet zo voelen.' Daarom werd voor de zekerheid

Niki Tielbaard, Masja van Meeteren & Xenia Commandeur

Tabel 1 *Overzichtstabel Respondenten*

#	Code-naam*	Interview en/of dossier en/of focusgroep	Werksector	Geslacht	Leef-tijdscategorie	Land**	Traject tot zelfidentificatie
1	Bai	Dossier	Horeca	Man	35-50	Derde land	Geleidelijke bewustwording
2	Chike	Dossier/ interview	Huishoudelijk werk	Man	25-35	Derde land	Ingrijpende gebeurtenis
3	Diwata	Dossier	Huishoudelijk werk	Vrouw	35-50	Derde land	Ingrijpende gebeurtenis
4	Evita	Dossier	Huishoudelijk werk	Vrouw	50+	Derde land	Geleidelijke bewustwording
5	Felipa	Dossier	Huishoudelijk werk + zorg	Vrouw	50+	Europa	Ingrijpende gebeurtenis
6	Gaby	Dossier	Huishoudelijk werk	Vrouw	35-50	Derde land	Geleidelijke bewustwording
7	Holleb	Dossier	Scheepvaart	Man	35-50	Europa	Geleidelijke bewustwording
8	Iwan	Dossier	Landbouw	Man	35-50	Europa	Ingrijpende gebeurtenis
9	Janina	Dossier	Landbouw	Vrouw	35-50	Europa	Ingrijpende gebeurtenis
10	Kumar	Interview/ focusgroep	Horeca + detailhandel	Man	25-35	Derde land	Geleidelijke bewustwording
11	Mushi	Interview/ focusgroep	Horeca	Man	35-50	Derde land	Eerste keer geleidelijke bewustwording, tweede keer ingrijpende gebeurtenis
12	Noud	Interview/ focusgroep	Bouw	Man	50+	Europa	Geleidelijke bewustwording
13	Omar	Interview/ focusgroep	Horeca	Man	25-35	Derde land	Ingrijpende gebeurtenis
14	Parwiz	Interview/ focusgroep	Commerciële schoonmaak	Man	25-35	Derde land	Geleidelijke bewustwording
15	Riyad	Interview/ focusgroep	Commerciële schoonmaak	Man	25-35	Derde land	Ingrijpende gebeurtenis
16	Sierra	Interview	Huishoudelijk werk	Vrouw	25-35	Derde land	Geleidelijke bewustwording
17	Wayan	Interview	Huishoudelijk werk	Vrouw	35-50	Derde land	Eerste keer geleidelijke bewustwording, tweede keer ingrijpende gebeurtenis

* In verband met anonimiteit kregen deelnemers een codenaam en is hun land van herkomst gecategoriseerd.

** Europa is inclusief Nederland.

het woord 'slachtoffer' vermeden tijdens gesprekken en het neutralere woord 'situatie' gebruikt om de uitbuiting aan te duiden.

Hoewel er bij alle respondenten sprake is van zelfidentificatie, zijn er verschillen in hoe zij met hun slachtofferrol omgaan. Mensen die in het herkomstland geronseld zijn door een mensenhandelaar hebben, volgens de professionals uit de focusgroep, meer slachtoffergevoelens dan mensen die hun reis zelf hebben geregeld. Deze laatste groep ziet de uitbuiting vooral als pech. Ze beseffen dat ze slachtoffer zijn, maar hun slachtofferschap is gekoppeld aan die ene gebeurtenis. Slachtofferschap is niet hun masterstatus geworden, zoals bij de geronselden vaak het geval is. Zij dragen hun slachtofferschap in vergelijking dan ook minder uit. Wellicht komt dit doordat geronselden zich slachtoffer voelen van een organisatie die vanaf het begin uit was op uitbuiting, terwijl niet-geronselden de pech meer in verband brengen met een individuele werkgever en niet zozeer met een organisatie. Geronselden zien zichzelf met andere woorden wellicht meer als slachtoffer van georganiseerde criminaliteit dan slachtoffers die niet geronseld zijn, waardoor zij hun slachtofferschap anders ervaren.

Bovendien zagen de professionals een relatie met het opleidingsniveau van het slachtoffer:

'Wanneer iemand een laag opleidingsniveau heeft, wordt slachtofferschap bijna onderdeel van zijn of haar leven. Het wordt dan gezien als iemands lot.'
(Professional 5)

Slachtoffers met een hoog opleidingsniveau gaan daarentegen zelf actief op zoek naar een betere situatie, zijn meer zelfredzaam en vereenzelvigen zich minder met hun slachtofferschap volgens de professionals.

Daarnaast speelt cultuur een rol bij de manier waarop betrokkenen met hun slachtofferschap omgaan. Tijdens de focusgroep met professionals uit de hulpverlening werd opgemerkt dat Aziatische slachtoffers minder snel hun slachtofferschap kenbaar maken en minder snel hulp zoeken. Bovendien vertellen zij hun familieleden niet snel over de uitbuitingssituatie. Dit is anders bij slachtoffers uit Zuid-Amerika:

'In Aziatische landen heerst een schaamtecultuur. (...) Wanneer een Aziat slachtoffer wordt van uitbuiting, wordt daar niet over gesproken. Deze mensen hangen niet zomaar hun vuile was buiten.' (Professional 9)

'Zuid-Amerikaanse mensen zijn erg expressief en gepassioneerd. Zij zullen wel aangeven dat ze slachtoffer zijn aan bijvoorbeeld hulpverleners. Ook zullen zij aangeven welke hulp ze graag willen krijgen.' (Professional 4)

Culturele opvattingen over slachtofferschap zijn bovendien nauw verbonden met opvattingen over genderrollen. Deze spelen ook een rol bij het uitdragen van slachtoffergevoelens. Tijdens de focusgroep met hulpverleners werd opgemerkt dat het beeld bestaat dat 'echte' mannen geen slachtoffer worden van uitbuiting en dat sociale druk wordt uitgeoefend op mannen om zich 'niet aan te stellen'.

Niki Tielbaard, Masja van Meeteren & Xenia Commandeur

Hierdoor schamen mannen zich voor hun uitbuiting en uiten zij hun slachtofferchap waarschijnlijk minder dan vrouwelijke slachtoffers.

De analyse laat zien dat de slachtoffers uit dit onderzoek – ongeacht hoe zij omgaan met hun slachtofferchap – zich op een bepaald moment realiseerden dat ze werden uitgebuit. Deze zelfidentificatie was voor hen vaak (maar niet altijd) een motivatie om te proberen de werkplek te verbeteren of om de uitbuitingssituatie te verlaten. Opvallend is dat alle participanten hun eigen *agency* hebben gebruikt om de uitbuitingssituatie te verlaten. Hiermee worden de mogelijkheden die individuen hebben om zelfstandig keuzes te maken bedoeld (Cleiren e.a., 2015). Geen van hen is op initiatief van autoriteiten met een signalerende taak uit de situatie gehaald. Zij hebben hulp gezocht in hun eigen netwerk of een passant op straat aangesproken. Deze personen hebben het slachtoffer vervolgens in contact gebracht met een professional op het gebied van arbeidsuitbuiting. Uit de analyse blijkt dat de deelnemers aan dit onderzoek via twee ideaaltypische trajecten tot zelfidentificatie zijn gekomen.

Traject 1: geleidelijke bewustwording

Bij het eerste traject neemt het bewustzijn van het slachtoffer geleidelijk toe. Bij aanvang worden de werkomstandigheden nog draaglijk gevonden. Naarmate de respondenten meer informatie krijgen over hun rechten en de vigerende normen en waarden op de Nederlandse arbeidsmarkt en naarmate de arbeidsomstandigheden verslechteren, worden zij zich meer bewust van de uitbuitingssituatie waarin zij verkeren. Het gevolg is dat zij de situatie niet langer accepteren en hulp zoeken of de werkplek verlaten.

In deze situatie dient informatievergarig over rechten als (ongedocumenteerde) werknemer ter bevestiging (Kumar) of versnelling (Noud) van zelfidentificatie. De respondenten verkregen de informatie via migrantenorganisaties, nieuwe werkgevers, familieleden, vrienden of het internet:

‘Ik heb geprobeerd om mijn situatie te verbeteren. Ik heb gegoogeld naar informatie over het minimumloon in Nederland en arbeidsomstandigheden. (...) Ik ben met deze informatie naar mijn werkgever gegaan. Ik wilde meer respect en een beter salaris; volgens de wet.’ (Kumar)

Opmerkelijk in dit traject is dat het komen tot zelfidentificatie, het doen van aangifte of het zoeken van hulp niet per se gelijktijdig plaatsvindt. We zijn in dit onderzoek geïnteresseerd in zelfidentificatie en actie hoeft niet per se te volgen. Zelfidentificatie is vermoedelijk wel een noodzakelijke voorwaarde voor het verlaten van de uitbuitingssituatie (Commandeur, 2016). Soms bleek dat de respondent tijd nodig had om, na het besef van slachtofferchap, de uitbuitingssituatie te verlaten, zoals bij Evita. Zij moest wachten totdat haar zoon terug was van een bezoek aan het herkomstland en tot een vriendin een ontsnapingsplan had opgesteld. Zodra de gelegenheid zich voordeed om te vluchten, greep ze deze kans.

Het komt zelfs voor dat slachtoffers terugkeren naar hun uitbouter nadat zij tot zelfidentificatie zijn gekomen. Dit gebeurde bij twee respondenten, Mushi en

Wayan, ieder met een eigen reden. Mushi werd doorverwezen naar een advocaat, maar deze zei dat hij 'wel hulp kon krijgen maar dat [zijn] veiligheid niet kon worden gegarandeerd'. Mushi sloeg het aanbod uit angst af en keerde noodgedwongen terug naar zijn werkgever. Wayan was na zes maanden gewerkt te hebben als au pair zelf gevlucht. 'Ik heb rondgezworven en gebeden tot God of hij een uitweg kon geven.' Uiteindelijk keerde ze op aandringen van haar voormalige werkgever terug naar het gezin, vanwege de kinderen. 'Als ik terug zou gaan naar mijn land van herkomst, zou niemand voor de kinderen zorgen.' Ze hield van de kinderen, dus 'ik moest wel teruggaan'.

Alle overige slachtoffers in dit traject zijn weggegaan bij hun werkgever of hebben hulp gezocht nadat zij tot zelfidentificatie zijn gekomen. De twee respondenten die in eerste instantie zijn teruggegaan naar hun werkgever zijn later via traject 2 alsnog uit de uitbuitingssituatie gekomen.

Traject 2: acuut besef door een ingrijpende gebeurtenis

Slachtoffers in het tweede traject hebben steeds onder zeer slechte omstandigheden gewerkt. Zij zien geen alternatieven, waardoor zij geen andere keuze hebben dan de situatie te accepteren. Het bewustzijn van het slachtofferschap treedt acuut op nadat er een radicale, ingrijpende gebeurtenis in het (persoonlijke) leven van het slachtoffer plaatsvindt.

'Ik werd door mijn baas echt slecht behandeld, bijna als een dier. Maar toen gebeurde er iets in mijn leven. Ik ben mijn vader verloren. Ik wilde terug naar mijn land van herkomst om mijn familie te zien die ik al vier jaar niet meer gezien had. Ik heb geld gevraagd aan mijn baas om terug te kunnen gaan. Dit geld kreeg ik niet. Ik had door het overlijden van mijn vader nu niks meer te verliezen, daardoor was ik niet meer bang om naar de politie te gaan en aangifte te doen.' (Omar)

Deze ingrijpende gebeurtenis dient als een wake-upcall voor het slachtoffer. Andere voorbeelden van acute gebeurtenissen zijn: een gedwongen huwelijk, ziekte of een doodsbedreiging. De betrokkenen hebben dus een schok nodig om te beseffen dat ze slachtoffer zijn. Dat is het moment waarop ze zich realiseren dat ze de situatie niet langer kunnen accepteren. Het moment van zelfidentificatie valt in dit traject juist wél samen met het moment waarop zij hulp gaan zoeken om de situatie te verbeteren of de situatie te verlaten.

'Ik moest met een meisje trouwen om een verblijfsvergunning te krijgen. Mijn baas zei altijd tegen mij dat hij geld aan het sparen was voor mijn vergunning. Ik vroeg hem naar het geld wat hij voor mij had gespaard, omdat ik niet met iemand wilde trouwen. (...) Mijn baas kwam naar me toe en dreigde dat ik niet meer terug hoefde te komen als ik niet zou doen wat hij zei. Daarna ben ik niet meer terug gekomen. (...) Hij is me nog 35.000 euro verschuldigd.' (Riyad)

Niki Tielbaard, Masja van Meeteren & Xenia Commandeur

Bij deze slachtoffers vinden zelfidentificatie en het ondernemen van actie min of meer gelijktijdig plaats. Het is natuurlijk mogelijk dat slachtoffers in dit traject eerder een gevoel hebben dat er sprake is van slecht werkgeverschap of dat ze zelfs beseffen dat er sprake is van uitbuiting, maar dat dit gevoel onbewust wordt onderdrukt, totdat de ingrijpende gebeurtenis plaatsvindt, waardoor in hun herinnering de zelfidentificatie en de hierop volgende actie samenvallen. Informatievergaring lijkt bij dit traject een kleinere rol te spelen dan in het eerste traject. Het is de ingrijpende gebeurtenis die als spreekwoordelijke druppel fungeert. Toch hebben ook zij informatie nodig, en iemand aan wie ze hulp kunnen vragen, bijvoorbeeld een hulpverlenende instantie of een vriend. Dat is duidelijk te zien in het verhaal van Chike:

‘Ik kreeg een telefoontje [van Buitenlandse Zaken; de auteurs] dat ik daarheen moest komen. (...) Ik vertelde aan de telefoon dat ik niet naar buiten kon want ik kon niet uit het huis. (...) De man voelde dat er iets niet goed was. Hij zei dat, als ik wilde, ik Fairwork kon bellen en dat Fairwork kon helpen met problemen op mijn werk. Ik heb toen niet meteen gebeld. Maar de dingen werden toen erger. (...) Mijn baas dreigde me te vermoorden. Toen heb ik Fairwork gebeld. (...) Ik wist toen waar ik heen kon gaan.’

Bij Chike zorgde de informatievergaring op zich nog niet voor zelfidentificatie; dat deed het dreigement. Maar doordat hij eerder de informatie had gekregen, wist hij welke actie hij kon ondernemen. Hoewel informatievoorziening dus alleen in het eerste traject een rol speelt als ‘trigger’ van zelfidentificatie, lijkt deze in traject 2 te fungeren als voorwaarde om de uitbuitingssituatie te kunnen verlaten.

De rol van belemmeringen in deze trajecten

Naast de inductieve analyse die de twee trajecten naar voren bracht, zijn de factoren die in de literatuur als belemmering voor zelfidentificatie worden genoemd geanalyseerd. Wellicht vormen zij in het ene traject een grotere belemmering dan in het andere. Hier bespreken we onze resultaten in dit licht.

Het onderzoek van Barrick e.a. (2014) stelt dat het gebrek aan een wettige verblijfsstatus een belemmering bij zelfidentificatie vormt, omdat slachtoffers denken dat de omstandigheden normaal zijn voor illegale arbeiders. Uit dit onderzoek bleek dat ongedocumenteerden minder alternatieven hebben wat betreft werk. Onder respondenten in beide trajecten waren ongedocumenteerden. Sommigen hadden een wake-upcall nodig om tot zelfidentificatie te komen. Bij anderen speelde juist de informatievergaring over hun rechten als ongedocumenteerden een rol, gecombineerd met een verslechtering van werkomstandigheden via traject 1, zoals bij Bai:

‘Ik heb informatie over Fairwork gevonden op een Chinese website. Het was een soort chatbox voor Chinezen die in het buitenland werken. Zodra ik deze informatie had, heb ik meteen contact gezocht met Fairwork.’ (Bai)

Terwijl een ongedocumenteerde verblijfsstatus voor de respondenten geen belemmering vormde bij het traject naar zelfidentificatie, vormde hun status wel een belemmering bij het verlaten van de uitbuitingssituatie. Het verlaten van de uitbuitingssituatie gaat namelijk niet altijd gepaard met een gang naar instanties. Wanneer ongedocumenteerden besluiten naar de politie te stappen en hun verhaal wordt niet geloofd, lopen zij het risico om in vreemdelingendetentie te komen. De uitbouter voedt deze angst voor de politie en zet deze in als dwangmiddel door werknemers te vertellen dat ongedocumenteerden worden uitgezet of in vreemdelingendetentie worden geplaatst.

‘Jaren heb ik onder druk en onder dreiging geleefd en gewerkt. Ze hebben ons altijd geleerd om bang te zijn voor de politie. Onze baas maakte ons altijd bang en zei dat, als je naar de politie gaat dan pakken ze jullie op en sturen ze jullie terug naar ons eigen land.’ (Parwiz)

Hoewel de verblijfsstatus niet naar voren kwam als belemmering bij zelfidentificatie, kwam deze dus wel degelijk naar voren als een belemmering voor de gang naar relevante instanties voor hulp.

Het onderzoek van Thomas en Commandeur (2011) ziet culturele opvattingen als belemmering van zelfidentificatie. Eerder bleek al dat culturele waarden een rol spelen bij het uitdragen van slachtofferschap, hetzelfde geldt voor de gang naar instanties. Mensen uit het Midden-Oosten zijn bijvoorbeeld niet snel geneigd om te klagen over werk en zij zien de gang naar instanties als klikken. In Arabische landen is dat een schande (FairWork, 2012). Culturele opvattingen ten aanzien van slachtofferschap waren zeer divers onder respondenten uit beide trajecten. Hoewel culturele opvattingen duidelijk een rol speelden bij hun gang naar instanties, bevestigt het onderzoek niet dat deze een belemmering (of juist een bevordering) vormen voor zelfidentificatie. Gezien de kwalitatieve aard van de steekproef kunnen we hieraan helaas geen conclusies verbinden voor de trajecten.

Een derde belemmering uit de literatuur zijn genderopvattingen. Zo zouden mannen in het algemeen minder geneigd zijn te accepteren dat ze zijn uitgebuit dan vrouwen (Thomas & Commandeur, 2011). Bovendien zijn mannen terughoudender over negatieve (werk)ervaringen vanwege de vrees voor mogelijke reacties van hun familie (GAATW, 2010). In dit onderzoek lijkt de genderidentiteit echter niet van invloed op het traject dat slachtoffers doorlopen om tot zelfidentificatie te komen. Mannen en vrouwen zijn nagenoeg gelijkmatig over de trajecten verdeeld. Hetzelfde geldt voor het ondernemen van actie naar aanleiding van zelfidentificatie.

Een vierde factor die bepalend kan zijn, is opleidingsniveau. In dit onderzoek werd niet expliciet naar het opleidingsniveau van participanten gevraagd. In drie interviews kwam het opleidingsniveau van de respondent evenwel naar voren. Dit waren hoogopgeleide slachtoffers (Kumar, Sierra en Wayan). Deze respondenten kwamen geleidelijk tot het besef van slachtofferschap (traject 1). Het is zeer aannemelijk dat een bepaald opleidingsniveau vereist is om eventuele vergaarde informatie over hun rechten goed tot zich te kunnen nemen en om daar conclusies aan te kunnen verbinden. Op basis van onze data kunnen we hier echter niet

Niki Tielbaard, Masja van Meeteren & Xenia Commandeur

met zekerheid uitspraken over doen. Wel bleek duidelijk uit de focusgroepen met professionals dat een extreem laag opleidingsniveau kan functioneren als belemmering om tot zelfidentificatie te komen. Uit de analyse kwam niet naar voren dat opleidingsniveau van invloed was op de aangiftebereidheid van de slachtoffers of op de keuze om hulp te zoeken en de slechte werkplek te verlaten.

Ten slotte bevestigen de onderzoeksresultaten dat de werksector geen bepalende factor is (Thomas & Commandeur, 2011). Het onderzoek vond hierin geen verschillen. Slachtofferdata noch professionals gaven aanwijzingen dat dit wel het geval is.

Conclusie

Mensenhandel is een delict dat niet op één moment plaatsvindt, maar een langdurig karakter kent. Dit maakt dat het slachtofferschap zich niet gemakkelijk laat vergelijken met slachtofferschap van andere misdrijven. Bij mensenhandel ontstaat het slachtofferschap niet ná het misdrijf, maar onder invloed van voortdurende uitbuiting. Het moment van zelfidentificatie kan op diverse momenten tijdens of na de uitbuitingssituatie plaatsvinden. Zelfidentificatie, zodat het slachtoffer kan proberen weg te gaan of hulp te zoeken, is bij dit delict cruciaal. Temeer omdat uit onderzoek blijkt dat de identificatie van slachtoffers door opsporingsdiensten waarschijnlijk slechts een fractie behelst van het daadwerkelijke aantal slachtoffers van arbeidsuitbuiting (Goodey, 2008; Zhang, 2012).

Omdat uit de literatuur factoren bekend zijn die zelfidentificatie belemmeren, is in dit onderzoek geanalyseerd via welke trajecten slachtoffers van arbeidsuitbuiting – gegeven deze belemmeringen – tot zelfidentificatie zijn gekomen met behulp van de gefundeerde-theoriebenadering (Glaser & Strauss, [1967] 2006). Door middel van een theoretisch geïnformeerde inductieve analysestrategie werden twee ideaaltypische trajecten onderscheiden. Bij het eerste traject komt het slachtoffer geleidelijk tot zelfidentificatie. Dit gebeurt doordat de werkomstandigheden gradueel verslechteren of doordat het slachtoffer meer informatie krijgt over de rechten als (ongedocumenteerde) werknemer op de Nederlandse arbeidsmarkt. Slachtoffers kunnen ook het tweede traject doorlopen, waarbij een ingrijpende gebeurtenis in hun persoonlijke leven ervoor zorgt dat zij zich bewust worden van hun slachtofferschap.

Een ideaaltype is een analytisch construct waarmee een groot deel van de ervaringen van respondenten inzichtelijk kan worden gemaakt. Ideaaltypes vormen daarmee theoretische constructen die – in lijn met de gefundeerde-theoriebenadering – zijn gegrond in de dataverzameling, maar die niet als doel hebben om de empirie uitvoerig te beschrijven of een exacte weerspiegeling daarvan te zijn (Weber, [1904] 1949). In de praktijk komen zij in pure vorm waarschijnlijk niet voor, maar wel in diverse grijstinten. Zo bleek al dat respondenten soms meerdere malen slachtoffer zijn geweest van arbeidsuitbuiting en via beide trajecten tot zelfidentificatie zijn gekomen.

Het blijkt dat informatieverstrekking over de rechten van werknemers op de Nederlandse arbeidsmarkt het zelfidentificatieproces kan versnellen of kan bevestigen voor de slachtoffers in het eerste traject. In het tweede traject is informatieverstrekking geen 'trigger' van zelfidentificatie, maar speelt deze een rol bij het vinden van hulpverlenende instanties, ná de zelfidentificatie. Informatieverstrekking komt dus naar voren als een factor die kan bijdragen aan zelfidentificatie (traject 1) of de gang naar instanties (traject 2). Waarschijnlijk speelt opleidingsniveau hierbij een belangrijke rol. Slachtoffers met een hoog opleidingsniveau verwerken deze informatie gemakkelijker, kunnen hieraan zelf conclusies verbinden en vervolgens hiernaar handelen. Daardoor was een aantal hoogopgeleide respondenten via traject 1 tot zelfidentificatie gekomen. Lager opgeleiden verwerken de informatie waarschijnlijk moeilijker. Voor lager opgeleiden speelt de informatie wel een rol nadat zij via een ingrijpende gebeurtenis tot zelfidentificatie zijn gekomen (traject 2), of in combinatie met verslechterende werkomstandigheden (traject 1). Omdat er niet systematisch gevraagd is naar opleidingsniveau, kunnen we echter geen zekerheid verbinden aan deze conclusies. Vervolgonderzoek zou er goed aan doen om systematisch te analyseren hoe bij sommige slachtoffers informatievergaring al voldoende is om tot zelfidentificatie te komen, terwijl hier bij andere slachtoffers een bijzondere gebeurtenis voor nodig is, en welke rol opleidingsniveau hierbij speelt.

Discussie

Dit onderzoek draagt bij aan de inhoudelijke theorievorming omtrent zelfidentificatie van slachtoffers van arbeidsuitbuiting, meer specifiek de ontwikkeling van een zogenaamde inhoudelijke (*substantive*) theorie met beperkte reikwijdte (Glaser & Strauss, [1967] 2006). Vervolgonderzoek kan deze empirisch ontwikkelde theorie verder verbeteren en de reikwijdte scherper afbakenen door middel van contextualisering en vergelijkend onderzoek. Zodoende kan men uiteindelijk streven naar de ontwikkeling en toetsing van een 'middle range'-theorie (Merton, 1968, 39) over zelfidentificatie van slachtoffers van mensenhandel – een theorie die het midden houdt tussen beperkte alledaagse werkhypotheseën en algemene theorievorming over het sociale leven.

Deze inhoudelijk theoretische bijdrage wordt geleverd door te analyseren via welke trajecten slachtoffers van arbeidsuitbuiting tot zelfidentificatie zijn gekomen. Onderzoek heeft tot dusver immers alleen gewezen op de belemmeringen bij zelfidentificatie. Het is niet zo dat onze respondenten deze belemmeringen niet hadden en dat ze daarom tot zelfidentificatie konden komen. Uit onze analyse blijkt dat deze belemmeringen ook een rol speelden, maar dat het cruciaal is om een duidelijk onderscheid te maken tussen zelfidentificatie en het ondernemen van actie op basis van deze zelfidentificatie, d.w.z. het zoeken van hulp of het doen van aangifte. Terwijl deze belemmeringen doorgaans inderdaad een rol speelden bij het ondernemen van actie, was dit niet altijd het geval bij de zelfidentificatie zelf. Zo vormt een ongedocumenteerde status een belemmering om aangifte te doen, maar speelde dit niet of nauwelijks een rol bij zelfidentificatie.

Niki Tielbaard, Masja van Meeteren & Xenia Commandeur

Bij een ingrijpende gebeurtenis (traject 2) viel zelfidentificatie samen met de gang naar instanties. Bij geleidelijke bewustwording (traject 1) was dit niet altijd het geval: soms was wel sprake van zelfidentificatie, maar werd hierop geen actie ondernomen. Dit laatste kwam vooral door belemmeringen die ook uit de literatuur naar voren komen. Het is daarom van groot belang om een onderscheid te maken tussen zelfidentificatie en de actie die hier mogelijk op volgt. Zelfidentificatie is waarschijnlijk een noodzakelijke voorwaarde, maar komt op een andere manier tot stand en kent andere belemmeringen dan de eventuele vervolgactie. Voor het werkveld vergen ze waarschijnlijk een andere aanpak.

Dit onderzoek laat – in lijn met bredere inzichten uit de victimologische literatuur – zien dat zelfidentificatie plaatsvindt in een complexe context waarin diverse sociaal-culturele aspecten een rol spelen, en waarbij er een belangrijke symbolische kracht uitgaat van het woord slachtoffer, waar de slachtoffers zelf dikwijls mee worstelen (zie bijv. Best, 1999). Ons onderzoek schept inzicht in de wijze waarop dit krachtenveld voor slachtoffers van arbeidsuitbuiting gestalte krijgt.

Dat ons onderzoek diverse relevante inzichten schept, neemt niet weg dat het ook beperkingen kent. Ten eerste was de focus van het PROACT-onderzoek niet uitsluitend gericht op zelfidentificatie van slachtoffers, maar ook op de signalering en ondersteuning van deze slachtoffers. Ten tweede hebben we geen gebruik gemaakt van theoretische selectie van respondenten. Zo namen alleen cliënten van gespecialiseerde hulpverleningsorganisaties deel aan dit onderzoek en werden zij geselecteerd op basis van andere criteria (in verband met de emotionele belasting) dan op basis van de bruikbaarheid voor ons onderzoek. Dit leidt mogelijk tot een bias in de onderzoeksresultaten. Zoals bij elk kwalitatief onderzoek vormen zij waarschijnlijk geen goede afspiegeling van de totale populatie van slachtoffers van arbeidsuitbuiting. Een deel van de mogelijke vertekening van onze onderzoeksresultaten wordt hopelijk tenietgedaan door de toegepaste datatriangulatie. Desalniettemin zou vervolgonderzoek er goed aan doen om ook op een andere manier slachtoffers te benaderen.

Ons onderzoek was gericht op slachtoffers van arbeidsuitbuiting die zichzelf ook zo zien en die geworven zijn via hulpverleningsorganisaties. Er zijn echter ook slachtoffers die geen zelfidentificatie hebben. Bovendien zijn er slachtoffers die zichzelf wel als slachtoffer identificeren, maar nooit bij een hulpverleningsinstantie terecht komen. Zo zijn er slachtoffers die onvrijwillig uit de uitbuitingssituatie zijn gehaald door rechtshandavingsinstanties. Anderen hebben zelf de uitbuitingssituatie verlaten en mogelijk nooit het besef gehad dat ze slachtoffer van uitbuiting zijn geweest. Bovendien zijn er slachtoffers die wel het besef hebben dat ze slachtoffer zijn, maar besluiten hiermee niets te doen. Ten slotte zijn er slachtoffers die (nog) niet beseffen dat ze worden uitgebuit. Uit interviews en focusgroepen met professionals en de literatuur omtrent arbeidsuitbuiting blijkt dat deze slachtoffers bestaan. Hoewel ons onderzoek niet gericht was op deze groepen, bieden onze inzichten hopelijk aanknopingspunten om de signalering en de zelfidentificatie van deze groepen te vergroten.

Ons onderzoek heeft dan ook implicaties voor beleid. Zo is het nut van informatieverstrekking gebleken. Het is aan te bevelen dat de overheid en signalerende en

hulpverleningsinstanties hierop inspelen door relevante informatie te verstrekken aan potentiële slachtoffers. Daarbij is het belangrijk een onderscheid te maken tussen informatie die kan leiden tot zelfidentificatie en informatie die kan leiden tot het zoeken van hulp of het doen van aangifte. Voor sommige slachtoffers zullen de ervaren belemmeringen te groot blijven om aangifte te doen of hulp te vragen, terwijl zij via louter zelfidentificatie kunnen proberen de uitbuitingssituatie te verlaten of verbeteren. Informatieverstrekking door middel van de proactieve inzet van mensen of organisaties met dezelfde nationale of culturele achtergrond als potentiële slachtoffers kan de drempel naar de instanties verlagen. Tegelijkertijd hebben deelnemers aan dit onderzoek aangegeven dat zij het belang onderstrepen van autoriteiten zoals de politie of hulpverleningsinstanties, ook wat betreft informatie over arbeidsrechten of rechten voor irreguliere migranten, bijvoorbeeld tijdens reguliere inspecties. Wellicht kan de informatievoorziening aan potentiële slachtoffers van arbeidsuitbuiting in het licht van onze resultaten gerichter gaan plaatsvinden.

Volgens Best (1999) heeft het identificeren en labelen van slachtoffers ook een symbolische maatschappelijke functie. Door de zelfidentificatie van slachtoffers te verbeteren wordt voorzien in een maatschappelijke behoefte naar rechtvaardigheid. Bij het verbeteren van de informatieverstrekking gaat het ons echter primair om de behoeften van de potentiële slachtoffers. Het doel is om potentiële slachtoffers de juiste handvatten te bieden om tot zelfidentificatie te kunnen komen, maar ook om ze te helpen met het vinden van andere oplossingen dan via officiële erkenning als slachtoffer van mensenhandel. Eerder onderzoek heeft immers al laten zien dat nadruk op een juridisch perspectief niet altijd recht doet aan de sociale werkelijkheid rondom arbeidsuitbuiting (Hiah & Staring, 2013).

Literatuur

- Barrick, K., Lattimore, P., Pitts, W. & Zhang, S.X. (2014). When farmworkers and advocates see trafficking but law enforcement does not: challenges in identifying labor trafficking in North Carolina. *Crime, Law and Social Change*, 66(2), 205-214.
- Best, J. (1999). *Random violence. How we talk about new crimes and new victims*. Berkeley: University of California Press.
- Blumer, H. (1954). What is wrong with social theory? *American Sociological Review*, 19(1), 3-10.
- Bowen, G.A. (2006). Grounded theory and sensitizing concepts. *International Journal of Qualitative Methods*, 5(3), Article 2. www.ualberta.ca/~iiqm/backissues/5_3/pdf/bowen.pdf, geraadpleegd op 10 mei 2016.
- Cleiren, T. van der, Leun, J. & Meeteren, M. van (2015). Bepalingen aan en dilemma's van de slachtoffergerichte aanpak van mensenhandel; een blik op arbeidsuitbuiting. *Process, Tijdschrift voor Strafrechtspleging*, 94(2), 82-97.
- Commandeur, X.D. (2016). *Zien en gezien worden. Proactief herkennen, erkennen en ondersteunen van slachtoffers van arbeidsuitbuiting*. Amsterdam: Stichting FairWork.
- Datta, M. & Bales, K. (2013). Slavery in Europe. Part 1, estimating the dark figure. *Human Rights Quarterly*, 35(4), 817-829.

Niki Tielbaard, Masja van Meeteren & Xenia Commandeur

- Decorte, T. (2009). Kwalitatieve data-analyse in het criminologisch onderzoek. In: T. Decorte & D. Zaitch (red.). *Kwalitatieve methoden en technieken in de criminologie*. Leuven: Acco, 441-472
- Europol (2013). *EU Serious and Organised Crime Threat Assessment (SOCTA 2013)*. www.europol.europa.eu/content/eu-serious-and-organised-crime-threat-assessment-socta.
- FairWork (2012). *Verborgen slavernij in Nederland*. Amsterdam: Stichting FairWork.
- GAATW (2010). A look at the linkages: how does gender, migration, labour and trafficking intersect in women's lives? A qualitative research based on migration and labour experiences of women from Ursoia village, Republic of Moldova. In: *A woman's life is richer than her trafficking experience* (FPAR Series, Moldova report). Bangkok: GAATW.
- Glaser, B.G. & Strauss, A.L. ([1967] 2006). *The discovery of Grounded Theory. Strategies for qualitative research*. New Brunswick: Aldine Transaction.
- Goodey, J. (2008). Human trafficking: sketchy data and policy responses. *Criminology & Criminal Justice*, 8(4), 421-442.
- Hiah, J. & Staring, R. (2013). 'Maar Hollanders zouden zeggen dat het uitbuiting is...' Chinese restauranthouders en illegale Chinezen over werken bij 'de Chinees'. *Tijdschrift voor Criminologie*, 55(1), 44-58.
- Jonge van Ellemeet, H. de (2007). Slecht werkgeverschap of 'moderne slavernij'; handhaving van een nader af te bakenen verbod. *Justitiële verkenningen*, 33(7), 107-119.
- Korvinus, D., Koster, D. & Jonge van Ellemeet, H.D. de (2006). Mensenhandel: het begrip uitbuiting in art. 273a Sr. *Trema*, 7, 286-290.
- Lestrade, S. & Kate, W. ten (2009). De strafbaarstelling van 'overige uitbuiting' binnen mensenhandel. *NJCM-Bulletin*, 34(8), 852-870.
- Leun, J.P. van der & Schijndel, A. van (2012). Uitbuiting uit zicht? Getuigenverklaringen van gesmokkelde migranten nader bekeken aan de hand van indicatoren voor mensenhandel. *Tijdschrift voor Veiligheid*, 11(3), 20-37.
- Martens, E.D.I. & Brink, S.E. van den (2013). Van signaal tot tenlastelegging? Uitdagingen in de opsporing, vervolging en berechting van mensenhandel. *Strafblad*, 11(3), 195-204.
- Meeteren, M.J. van (2014). *Irregular migrants in Belgium and the Netherlands. Aspirations and incorporation* (IMISCOE Research Series). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Merton, R.K. (1968). *Social theory and social structure*. New York: The Free Press.
- Nationaal Rapporteur Mensenhandel (2009). *Mensenhandel. Zevende rapportage van de Nationaal rapporteur*. Den Haag: BNRM.
- Nationaal Rapporteur Mensenhandel (2013). *Mensenhandel. Negende rapportage van de Nationaal rapporteur*. Den Haag: BNRM.
- Petrunov, G. (2014). Human trafficking in Eastern Europe. The case of Bulgaria. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 653(1), 162-182.
- Postma, D. & Wijk, J. van (2012). Op het land in plaats van achter het raam. Aard en omvang van arbeidsuitbuiting in Nederland. *Proces*, 91(5), 327-339.
- Rijken, C., Dijk, J. van & Klerx-van Mierlo, F. (2013). *Mensenhandel: het slachtofferperspectief. Een verkennende studie naar behoeften en belangen van slachtoffers mensenhandel in Nederland*. Tilburg: INTERVICT.
- Shelley, L. (2010). *Human trafficking: a global perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smit, M. (2011). Trafficking in human beings for labour exploitation. The case of the Netherlands. *Trends in Organized Crime*, 14(2-3), 184-197.
- Staring, R.H.J.M. (2012). *Moderne slavernij of gewoon werk?* Den Haag: Boom Juridische uitgevers.

- Thomas, N.B. & Commandeur, X.D. (2011). *More 'trafficking', less 'trafficked'. Trafficking for exploitation outside the sex sector in Europe* (GAATW Working Paper Series 2011). Bangkok: GAATW.
- Tripp, T.M. & McMahon-Howard, J. (2015). Perception vs. reality: the relationship between organized crime and human trafficking in metropolitan Atlanta. *American Journal of Criminal Justice*. DOI: 10.1007/s12103-015-9315-5.
- Turner-Moss, E., Zimmerman, C., Howard, L.M. & Oram, S. (2014). Labour exploitation and health. A case series of men and women seeking post-trafficking services. *Journal of Immigrant and Minority Health*, 16(3), 473-480.
- Weber, M. ([1904] 1949). Objectivity in social science and social policy. In: E.A. Shils & H.A. Finch (eds.). *The methodology of the social sciences*. New York: Free Press, 49-113
- Weitzer, R. (2014). New directions in research on human trafficking. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 653(6), 6-24.
- Willemsen, E. (2010). *Uitbuiting in andere sectoren dan de seksindustrie* (rapport). Amsterdam: BlinN/Humanitas-Oxfam Novib.
- Zhang, S. (2012). Measuring labor trafficking: a research note. *Crime Law and Social Change*, 58(4), 469-482.